

УДК 811.112.2'255'373.2

**ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕДАЧІ ТОПОНІМІВ
В ТЕКСТАХ МЕТАКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ
(на матеріалі країнознавчого довідника «Tatsachen über Deutschland»
та його перекладу «Німеччина у фактах»)**

О.В. Абросимова (Харків)

Стаття присвячена вивченню способів передачі топонімів з німецької мови на українську на матеріалі країнознавчого довідника «Tatsachen über Deutschland» та його перекладу на українську мову.

Ключові слова: власні назви, лінгвокраїнознавство, метакультурна комунікація, міжкультурна комунікація, переклад, топоніми.

Абросимова О.В. «Особенности передачи топонимов в текстах метакультурной коммуникации (на материале страноведческого справочника «Tatsachen über Deutschland» и его перевода «Німеччина у фактах»)). Стаття посвящена изучению способов передачи топонимов с немецкого языка на украинский на материале страноведческого справочника «Tatsachen über Deutschland» и его перевода на украинский язык.

Ключевые слова: имена собственные, лингвострановедение, межкультурная коммуникация, метакультурная коммуникация, перевод, топонимы.

Abrosymova O.V. “Communication specifics of toponyms in texts of metacultural communication (based on the reference book “Tatsachen über Deutschland” and its translation “Німеччина у фактах”)”. The article presents the research of communication methods of toponyms from German into Ukrainian based on the reference book “Tatsachen über Deutschland” and its translation into Ukrainian.

Key words: intercultural communication, linguoculturology, metacultural communication, proper names, toponyms, translation.

В теорії міжкультурної комунікації, що інтенсивно розвивається останнім часом, було виділено чимало видів текстової комунікації: первинну, вторинну, міжсубкультурну, ендо- та екзокультурну, міжпоколінну та ін. [3, с. 54–58]. Одним із таких типів є метакультурна комунікація, що становить собою складний опис того чи іншого фрагменту відповідної культури як на повсякденному рівні (наприклад, «сприйняття зарубіжних репортажів у засобах масової інформації, читання подорожніх нотаток і т. ін.» [3, с. 57]) (тут і надалі переклад наш), так і на професійному рівні (наприклад, при навчанні студентів, які вивчають іноземну мову, або читання країнознавчих довідників) [3, с. 57].

Типовим представником метакультурних текстів останнього типу є країнознавчий довідник

«Tatsachen über Deutschland». Ця книга містить стислий нарис історії, інформацію про географічне положення, опис сучасного політичного устрою Німеччини та її федеральних земель, промисловості, системи освіти та ін. Цей довідник неодноразово видавався на 19 мовах, у тому числі й українською. В посібниках подібного типу завжди можна побачити багато власних імен, а також топонімів, що їхня передача (під якою ми розуміємо переклад та / або тлумачення) становить інтерес для теорії перекладу та лінгвокультурології.

Питання передачі власних імен відносно рідко привертало увагу лінгвістів, які працюють у сфері теорії перекладу. Це стосується також передачі географічних назв, або топонімів. В аспекті міжкультурної комунікації, зокрема метакультурної

комунікації, ця проблема спеціально не розглядалась [4, с. 25], в чому, власне, і полягає актуальність цієї статті. Її метою є проаналізувати як способи перекладу, так і тлумачення німецьких топонімів, які вживаються при перекладі на українську мову. Об'єктом дослідження є німецькі топоніми різних рівнів – від назв рельєфу та федеральних земель до назв міст та внутрішньоміських об'єктів, а предметом дослідження – засоби їхньої передачі при перекладі текстів метакультурної комунікації. Матеріал дослідження складається з 368 прикладів передачі топонімів з розділу опису федеральних земель країнознавчого довідника «Tatsachen über Deutschland» на українську мову, що були відібрані з нього методом суцільної вибірки.

Перш ніж перейти до розгляду особливостей передачі топонімів на українську мову, представляється доцільним навести їх класифікацію. Відомий дослідник в галузі ономастики Н.В. Подольська виділяє такі головні види топонімів: ороніми (власна назва будь-якого елемента рельєфу земної поверхні), хороніми (будь-яка територія, область, район), агрооніми (назва земельної оброблюваної ділянки, ниви, поля), гідроніми (будь-який водний об'єкт, природний чи створений людиною), дрімоніми (назви лісів), ойконіми (назви населених пунктів), урбаноніми (назви внутрішньоміських об'єктів), дромоніми (назви шляхів сполучення), ергоніми (назви ділового об'єднання людей, в тому числі союзу, організації, установи, корпорації, підприємства, товариства) [9, с. 14].

Якщо говорити про частотність перелічених вище головних видів топонімів, то у відбраному нами матеріалі було виявлено 135 ойконімів, 119 урбанонімів, 52 хороніма, 22 ороніма, 16 гідронімів, 12 ергонімів, 6 дрімонімів, 5 дромонімів і 1 агроонім.

В теорії перекладу питання передачі топонімів розглядалося як частина проблематики так званого «неперекладного» / «важко перекладного», поряд з реаліями, безеквівалентною лексикою і т. п. Найуживанішими засобами передачі географічних назв вважаються **транслітерація** і **транскрип-**

ція. Про розмежування цих понять серед вчених досі тривають суперечки, а найпоширенішою, мабуть, є точка зору Л.С. Бархударова, згідно з якою «при транслітерації засобами мови перекладу передається графічна форма (буквений склад) слова вихідної мови, а при транскрипції – його звукова форма» [1, с. 97].

При передачі топонімів зустрічається також **комбінований варіант транскрипції та транслітерації**. Наступним засобом передачі топонімів вважається **калькування** (повне або часткове, як правило, поєднане з транскрипцією / транслітерацією).

Окрім цього при перекладі застосовуються такі трансформації як **переставлення** (змінення розташування мовних елементів в тексті перекладу у порівнянні з текстом оригіналу, найчастіше зустрічається зміна порядку слів та словосполучень), **заміна** (у цьому випадку мається на увазі заміна на лексичному або граматичному рівні), **додавання** (зумовлене «формальною невисловленістю» семантичних компонентів словосполучень у вихідній мові) та **пропускання** (частіше застосовується до семантично зайвих слів). До того ж вживають також **пояснювальний переклад** (коли значення вихідної одиниці відбувається за допомогою розгорнутого опису у вигляді словосполучень або фраз) [1, с. 191, 194].

Проілюструємо засоби передачі топонімів прикладами з перекладу книги «Tatsachen über Deutschland» на українську мову.

Як показують результати нашого дослідження, найчастіше топоніми передаються за допомогою транслітерації, наприклад: *Banz – Банц, Dortmund – Дортмунд, Essen – Ессен, Kamenz – Каменц, Nürnberg – Нюрнберг, Potsdam – Потсдам*.

Другий засіб передачі топонімів на рідну мову – транскрипцію – теж можна знайти у книзі «Tatsachen über Deutschland» та її перекладі на українську мову «Німеччина у фактах», наприклад: *Aschaffenburg – Ашафенбург, Dinkelsbühl – Дінкельсбюль, Pforzheim – Пфюрцгайм, Reutlingen – Роїтлінген, der Steigerwald – Штайгервальд*.

Варто звернути увагу на те, що міста Chemnitz, Güstrow, Teltow, а також озеро Chiemsee передані не за допомогою транскрипції (тоді було б вірним передати їх як «Кемніц», «Гюстро», «Тельто» та «Кімзеє»). Гідний уваги також той факт, що при передачі німецьких географічних назв, в яких зустрічається літера [H], в українській мові застосовується буква [Г], а для передачі географічних назв, які мають у своєму складі літеру [G], в українському перекладі застосовується буква [Г].

При перекладі хоронімів та ойконімів зустрічається також комбінація цих двох засобів, наприклад: *Bielefeld* – Білефельд, *Hildesheim* – Гільдесгайм, *Kaiserstuhl* – Каїзерштуль, *Neubrandenburg* – Нойбранденбург, *Freudenberg* – Фройденберг.

На думку Д.І. Єрмоловича, при передачі топонімів на мову перекладу важливе значення має той факт, що вони поділяються на поодинокі та множинні [5, с. 109]. Поодинокі топоніми – це відомі географічні назви, про які відомо за межами країни, з мови якої здійснюється переклад. У зв'язку з чим «на мові перекладу вже може існувати сталий традиційний відповідник, саме який треба використовувати» [5, с. 109]. Прикладами поодиноких топонімів та їх перекладацьких еквівалентів можуть бути такі географічні назви, як *Sachsen* – Саксонія, *Thüringen* – Тюрінгія, *Bayern* – Баварія, *Mecklenburg-Vorpommern* – Мекленбург-Передня Померанія, *die Donau* – Дунай, *die Elbe* – Ельба, *Lothringen* – Лотарингія, *Leipzig* – Лейпциг.

Часто зустрічаються словосполучення зі структурою «топонім + загальний елемент» – це можуть бути назви морів, островів, гір, а також вулиць, кварталів, або навіть церков. Загальні елементи, як правило, перекладаються [2, с. 109], наприклад: *die Ostsee* – Балтійське море, *die Nordsee* – Північне море, *die Nordfriesischen Inseln* – Північнофризькі острови, *das Schnoorviertel* – квартал Шноор. Відносно часто застосовується комбінований метод передачі, який включає як переклад, так і транскрипцію / транслітерацію загального елемента [2, с. 109], наприклад: *die Friedrichstraße* –

вулиця Фрідріхштрассе, *das Fichtelgebirge* – гори Фіхтельгебірге, *die Ludwigskirche* – церква Людвігскірхе, *die Frauenkirche* – церква Фрауенкірхе.

В українському перекладі книги «Tatsachen über Deutschland» досить часто зустрічається такий спосіб передачі топонімів як калькування (повне або часткове, як правило, поєднане з транскрипцією / транслітерацією). Прикладом повного калькування можна вважати переклад таких топонімів, як: *die Technische Universität* – Технічний університет, *der Thüringer Wald* – Тюрінзький ліс, *die Bayerische Staatsbibliothek* – Баварська державна бібліотека, *das Deutsche Museum* – Німецький музей, *der Nationalpark* – Національний парк.

А такі географічні назви як *Freistaat Bayern* – Вільна держава Баварія, *Freistaat Thüringen* – Вільна держава Тюрінгія, *Freie Hansestadt Bremen* – Вільне ганзейське місто Бремен, *Freie und Hansestadt Hamburg* – Вільне і ганзейське місто Гамбург можуть служити прикладом часткового калькування, що поєднане з транскрипцією / транслітерацією.

Вживаються також такі види перекладацької трансформації як переставлення, заміна, додавання та пропускання. Переставлення часто застосовуються при передачі урбанонімів, гідронімів, агоронімів, наприклад: *der Main-Donau-Kanal* – канал Майн-Дунай, *das Lenbach-Haus* – Будинок Ленбаха, *die Schack-Galerie* – галерея Шака, *das Fürst-Pückler-Museum* – музей князя Пюклерпа, *das Alfred-Wegener-Institut für Polar- und Meeresforschung* – Інститут полярних і морських досліджень ім. Альфреда Вегнера. Заміна (як правило, синонімічна) відбувається також при передачі урбанонімів, наприклад, *der Englische Garten* – Англійський парк або *das Sorbische Museum* – Музей лужицької культури; при передачі урбанонімів застосовується також пропускання, наприклад: *das Roemer- und Pelizaeus-Museum für altägyptische Kunst* – Римський музей і музей Пеліцеуса. Не зовсім зрозуміла заміна в передачі перших двох прикладів, оскільки у першому випад-

ку можна було б передати на українську мову як «Англійський сад», а у другому – «Музей культури лужицьких сербів».

Використовується також пояснювальний переклад [9, с. 105], що є перехідним етапом між власне перекладом та тлумаченням і становить особливий інтерес саме в аспекті міжкультурної комунікації, наприклад: *der Nationalpark Wattenmeer* – Національний парк мілководдя Ваттенмеєр, *das Sprengel Museum* – Музей сучасного мистецтва Шпренгеля, *die Schlosskirche zu Wittenberg* – Віттенберзький замковий костел. У той же час, такі топоніми як *Hofbräuhaus*, *das Grüne Gewölbe*, *der Dresdner Zwinger*, *Till-Eulenspiegel-Stadt Mölln* передаються за допомогою транскрипції / транслітерації (*Гофбройгауз*, *Грюнес Гевольбе*), часткового калькування у поєднанні з транскрипцією / транслітерацією (*дрезденський Цвінгер*) та за допомогою переставлення як одного з видів трансформації (*місто Тіля Ойленшпігеля Мельн*). З наведених вище прикладів можна також помітити, що у тексті перекладу топоніми з німецькою літерою [Ö] передаються або за допомогою буквосполучення [Ю], або літери [Е].

Вважаємо, що для передачі таких топонімів було б доречно удаватися не стільки до пояснювального перекладу, скільки до тлумачення як способу адаптації тексту до іншокультурного реципієнта, бо у тому вигляді, як вони представлені в українському перекладі, міститься недостатньо фонові інформації, яка допомогла би українському реципієнтові краще зрозуміти зміст топонімів. Наприклад, про *Hofbräuhaus* в Мюнхені можна було б додати, що це відомий у всьому світі пивний ресторан з садом; про *das Grüne Gewölbe* – що це музей в Дрездені, де знаходиться відома колекція коштовностей та назва якого пов'язана з кольором колон; про *Dresdner Zwinger* треба було б пояснити, що мається на увазі комплекс з чотирьох будівель, де знаходяться різноманітні музеї, найвідомішим з них є Дрезденська картинна галерея; а щодо астіоніма *Till-Eulenspiegel-Stadt Mölln* повідомити, що таку назву місто отримало по імені героя середньовічних нідерландських та німецьких легенд

та народних книг.

Вище ми розглянули, в основному, способи передачі прямих номінацій топонімів. Однак, в аспекті міжкультурної комунікації особливий інтерес становить непряма номінація топонімів [4, с. 110], оскільки саме в них відбувається так звана «кристалізація» країнознавчої інформації. В книзі „Tatsachen über Deutschland“ та тексті її перекладу на українську мову можна зустріти непрямі назви федеральних земель, регіонів та міст, у яких відбувається актуалізація наступних ознак географічних об'єктів:

- просторове положення, наприклад: *das nasse Dreieck* (*болотистий трикутник*) (про територію між Ваттенмеєр, містом Куксгафен та Ворпсведе);
- адміністративний статус, наприклад: *Bonn* → *die „Bundesstadt“* (*Бонн* → «Федеральне місто»). Вважаємо, що тут також було б доцільним розтлумачити, що у цьому місті з 1949 по 1990 рр. знаходився уряд Німеччини, тобто місто було центром міністерств країни. Зараз уряд там не розміщується (лише окремі міністерства), проте за містом збереглася назва «Федеральне місто»;
- історія, наприклад: *Brandenburg* → „*Streusandbüchse des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation*“ (*Бранденбург* → «пісочниця Священної римської імперії німецької нації»). На жаль, як у німецькому варіанті, так і у його перекладі не подається тлумачення цієї назви, бо мається на увазі не буквально значення «пісочниці» на дитячому майданчику, а ємність для зберігання дрібного піску, який застосовували для висушування свіжих чорнил на бумазі замість промокального паперу. До того ж, у цій назві актуалізуються і географічні ознаки, бо Бранденбург відомий піщаними, бідними ґрунтами, на яких ростуть сосни, берези та вересові культури, саме з цієї причини цей ландшафт стали так називати; *Hamburg* → *Kaufmannsstadt* (*Гамбург* → *купецький Гамбург*). Щодо цього міста, вважаємо, можна було б додати, що через своє гео-

графічне положення у місті у часи Середньовіччя було дуже багато купців, цей факт, власне, і став причиною такого іменування міста; *Lübeck* → *die „Königin der Hanse“* (Любек «Королева Ганзи»). На жаль, в українському перекладі відсутнє тлумачення цього словосполучення, а далеко не всі українські читачі розуміють слово «Ганза» та його значення. Вважаємо, що тут треба було б дати пояснення, що, по-перше, існує таке поняття як «ганзейське місто», це реалія 14–17 ст. 20 століття та означає місто, яке як правило розташовувалося на географічному перехресті водних та сухопутних торгових шляхів; по-друге, «Ганза» – це угода, яку було укладено у 1241 році між містами Любек та Гамбург з метою гарантії безпеки транспортних шляхів. У 1293 році Раду міста Любек було визнано найвищою правовою інстанцією у випадку виникнення суперечок та завдяки цьому це місто стало «королевою Ганзи». У 1669 році торговельний союз після останньої зустрічі її членів завершив своє існування;

- спеціалізація галузі культури або економіки або розташування місця виробництва, наприклад: *Berlin* → *Kulturmetropole im Herzen Europas* (Берлін → культурна метрополія у серці Європи), *Hamburg* → *die größte Versicherungsstadt Deutschlands* (Гамбург → місто найбільшої концентрації страхових компаній у Німеччині); *Niedersachsen* → *Heimat des „Käfers“* (Нижня Саксонія → батьківщина «Жука»). Тут також, на жаль, немає пояснень, яке значення має слово «Жук», що це відомий популярний та наймасовіший автомобіль фірми Volkswagen AG, який уособлює цілу епоху в історії Німеччини; *Hamburg* → *Handelsmetropole* (Гамбург → торговельна метрополія), *Frankfurt* → *Dienstleistungsmetropole* (Франкфурт → метрополія сектора послуг), *Rothenburg ob der Tauber, Nördlingen und Dinkelsbühl* → *„begehbare Museen“* (Ротенбург-об-дер-Таубер, Нердлінген та Дінкельсбюль → музеї просто неба), *Hamburg* → *„die*

südlichste Metropole Skandinaviens“ (Гамбург → «найпівденніша метрополія Скандинавії»);

- архітектурний вигляд, наприклад: *Fulda* → *die Barockstadt* (Фульда → історичне барокове місто). Цю назву місто отримало завдяки великій кількості будівель, які побудовано у стилі бароко ще за часи Середньовіччя та які не постраждали у часи Другої світової війни.

Багато з топонімів зі стилістичної точки зору уявляють собою епітети, за допомогою яких можуть актуалізуватися різні ознаки, наприклад: *Hamburg* → *eine Stadt der Kultur* (Гамбург → місто культури), *Nordrhein-Westfalen* → *modernes Technologiezentrum* (Північний Райн-Вестфалія → центр сучасних технологій).

Зустрічаються також епітетні топоніми на основі метафор, наприклад: *Dresden* → *Elbflorenz* (Дрезден → «Флоренція на Ельбі», тут водночас відбувається актуалізація географічних ознак, бо Дрезден також знаходиться на річці); *Leipzig* → *Klein-Paris* (Ляйтциг → «Маленький Париж»), або також на основі гіпербол, наприклад: *Mecklenburg-Vorpommern* → *das „Land der tausend Seen“* (Мекленбург-Передня Померанія → «Краї тисячі озер»), *Freistaat Thüringen* → *Deutschlands „Grünes Herz“* (Вільна держава Тюрінгія → «Зелене серце» Німеччини). Назва пов'язана з розташуванням у центрі Німеччини, а також завдяки лісистим горам. До того ж у цій назві відбувається актуалізація ще й історичної ознаки, бо за давніми картами саме ця територія сучасної Німеччини була центром, «серцем» країни.

Підбиваючи підсумок дослідження можна стверджувати, що при перекладі книги «Tatsachen über Deutschland» українською мовою найуживанішими способами для передачі топонімів є транслітерація, транскрипція, калькування (повне або часткове, як правило, поєднане з транскрипцією / транслітерацією), а також трансформація, досить рідко можна зустріти пропускання або пояснювальний переклад / міжкультурне тлумачення тексту. Останні два – як допоміжний засіб у розумінні тих або інших географічних назв – відіграють важливу роль, бо завдяки ним читачам

легше знайомитися з культурою іншої країни та зрозуміти традиції, що панують там. Книга «Tatsachen über Deutschland» є країнознавчим довідником, проте його автори не враховують, на жаль, той факт, що читачі – іноземці і можуть не володіти фоновією інформацією. Перекладач, на жаль, теж не компенсує помилки автора й також рідко застосовує тлумачення культурно-специфічного змісту.

Перспектива дослідження даної проблематики вбачається у проведенні порівняльного аналізу передачі топонімів та їхнього тлумачення в різних виданнях довідника «Tatsachen über Deutschland» та його перекладах різними мовами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Бархударов. – М. : Междунар. отношения, 1975. – 240 с. 2. Влахов С. Непереводимое в переводе : [монография] / С. Влахов, С. Флорин; [2 изд., испр. и доп.]. – М. : Высш. шк., 1986. – 416 с. 3. Донец П.Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и внеязыковой

аспекты, вопросы этики и дидактики / П.Н. Донец. – Х. : Штрих, 2001. – 384 с. 4. Донец П.Н. Средства национально-культурной номинации в современном немецком языке : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Донец Павел Николаевич. – М., 1985. – 214 с. 5. Ермолович Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур / Д.И. Ермолович. – М. : Р. Валент, 2001. – 133 с. 6. Инструкция по транскрибированию немецких географических наименований : [сост. Сипович А.]. – М. : Изд-во геодез. и картограф. лит-ры ГУГК при СНК СССР, 1941. – 23 с. 7. Латышев Л.К. Перевод: проблемы, теории, практики и методики преподавания / Л.К. Латышев. – М. : Просвещение, 1988. – 160 с. 8. Никонов В.А. Введение в топонимику / В.А. Никонов. – М. : Наука, 2011. – 179 с. 9. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 192 с. 10. Суперанская А.В. Что такое топонимика? / А.В. Суперанская. – М. : Наука, 1985. – 177 с. 11. Теория и методика ономастических исследований. – М. : Наука, 1986. – 256 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

12. Факти про Німеччину. Вид-во Societäts-Verlag, 1996. – 544 с. 13. Tatsachen über Deutschland. Societäts-Verlag, 1997. – 568 с.